

A szótól a varrómadárig és tovább

Voigt Vilmos Bevezetés a szemiotikába
című könyvét olvasva

Keményfedeles, gesztenyebarna színű borító; mintha a mintázat egy hulló bőrét imitálná, vagy a szövetekké összeálló sejtek hálózatát. A keretbe foglalt színes illusztráción egy madár látható, amint csőrében egy növényi szárral éppen összevarr két levelet. Uralkodó szín a zöld s annak sárgába és barnába hajló árnyalatai. A levelek között itt-ott az ég azúrkék foszlányai látszanak. A felirat, akárcsak a keret, aranyozott színű: *Bevezetés a szemiotikába*. A „B” betű a kódexek iniciáléira emlékeztet.

Miről szólhat egy ilyen könyv? A jelek szerint valami olyan dologról, ami szorosan kötődik a természethez, tehát a biológia tudományához. A színek, a formák, a kép mind erre utalnak; a könyv formátuma és a betűtípus pedig arra, hogy ennek a diszciplinának már van némi tekintélye, akár régi, legalábbis a középkorig nyúló eredettörténete. Nem foglalható össze egy vékony kis broszúrában, kijár neki a keménytablás kötés. Persze az is meglehet, hogy a míves betűk csak dekoratív funkciót töltenek be.

Ha belelapozunk, az ajánlást megelőző oldalon olvashatunk arról, hogy a borítón látható madár nem más, mint egy fészket készítő varró- vagy szabómadár. „Az ilyen tevékenységgel a zooszemiotika sokat foglalkozott”. Mégiscsak biológia szakkönyv lesz ez.

Ilyen vagy ehhez hasonló gondolatok futhatnak át annak az elképzelt olvasónak az agyán, aki még sohasem hallott a szemiotikáról, s annak tárgyát e könyv fizikai mutatói illetve nyelvi és vizuális paratextusai alapján próbálja kikövetkeztetni. Nem könnyíti meg a dolgát az a körülmény sem, ha esetleg a szerző, Voigt Vilmos neve ismerősen cseng neki, csak valami miatt a néprajz jut róla eszébe. Hogy a népi hiedelemvilág állati vagy természeti motívumaival foglalkozna ez a könyv? Akkor viszont miért nem „etnobiológia” vagy valami hasonló a címe?

Mielőtt avatottakként tovább szórakoznánk ezen elképzelt befogadó avatatlanságán, irányítsuk figyelmünket azokra az elemekre, amelyek (félre)olvasása ilyen konklúzióhoz vezetett-vezethet. Nem szorul bizonyításra, hogy olvasónk tevékenysége nem alaptalan találgatás, hisz nem tesz mást, mint értelmezi a nyelvi és a képi összetevőket. Megpróbálja kikövetkeztetni, kihámozni, kibontani azok jelentését, amihez segítségül hívja korábbi előismereteit. Igyekszik megérteni, hogy mire is utalnak a szavak és a képek, mit helyettesítenek, és milyen a köztük lévő viszony. Vonatkoztat, társít, de nem önkényesen, hanem a rendelkezésére álló ismervek alapján.

Ebből is kitetszik, hogy anélkül, hogy tudatosítaná, már a könyvvel való futó ismerkedés folyamán olyan mentális műveleteket végzett el, amivel az előtte még ismeretlen tudományág kiemelten foglalkozik: jeleket értelmezett, konkrétan nyelvi és képi jelekhez igyekezett jelentéseket rendelni. Az, hogy közben téves következtetésekre is jutott, nem feltétlenül „műveletlenségének” a folyo-

mánya, hanem a vizsgált objektumok természetével magyarázható: a jelek ugyanis amellet, hogy segítenek eligazodni, kommunikálni és szemléltetni, könnyen félre is vezethetnek bennünket – akár a jeladó szándékától függetlenül.

Maradjunk még egy kicsit az elképzelt olvasóval való játéknál. Tétélezzünk ezúttal egy olyan befogadót, aki tudja, mi a szemiotika, legalábbis van némi tudása arról, mi minden is tartozik kutatási körébe. Ha véletlenül nem veszi észre a szerző függőlegesen feltüntetett nevét, és néhány pillanatig csak a képet és a címet látja, mire gondolhat? Mit *konnotálhat* neki ez a jelegyüttes? Nagy valószínűséggel azt, hogy egy olyan jeltudós munkájáról van szó, aki maga az állatok kommunikációjával és jelező viselkedésével foglalkozik. Joggal képződik meg ezért benne egy olyan elvárás, hogy a diszciplína történetéről, elméleti kérdésirányairól és alkalmazási területeiről adott áttekintésben nyilván hangsúlyos(sabb) helyet foglal majd el a zoo- vagy a bioszemiotika nézőpontja. És tévedne, mert a könyvben ugyan többször emlődik a szemiotikának ez az ága, de általában kritikus kommentárok kíséretében.

És akkor megpillantja a szerzői nevet: hát persze, Voigt, a néprajzos; bizonyára etnoszemiotikai fejtegetések mentén bontja majd ki és jellemzi a jelelmélet tudományának fő előfeltevéseit, alapfogalmait és módszereit. Ilyen jellegű hivatkozások és példák természetesen találhatók a kötetben, de nem ez adja az argumentáció gerincét, a munka ettől sokkal nyitottabb és tágabb kitekintésű.

Közel és távol

Mire ez a spekulatív játék a fiktív olvasókkal?¹

Azt próbáltam vele érzékeltetni, hogy mennyire nem magától értetődő dolog, hogy mit is értünk a *szemiotika* szó alatt. Főként azért, mert a jelentése a meléndelt névtől (s mint láttuk, képtől) és kutatási területtől függően mindig egy kicsit sajátos színezetet is nyer. Hol a nyelvre, hol az orvoslásra, az állatok viselkedésére, a művészetekre (irodalom, zene, képzőművészet, film, színház), a népszokásokra vagy a vallásra vonatkoztatják, de ugyanúgy beszélhetünk a városok, a reklámok, az evés, az álmok, a tárgyak, a játék sőt a divat vagy a lakberendezés szemiotikájáról is. Nem sok ez egy kicsit, vethetné fel valaki teljes joggal, s nem túl kevés diskurzusalapozó és integráló fogalomnak a *jel* és a *jelezés*?

Nincs könnyű helyzetben az, aki a pusztai történeti összefoglalástól és névsorolvasástól mélyebb, átfogóbb áttekintést akar adni a szemiotikáról, hisz egy

---

1 Az első kiadás borítója piros színű. A szerző neve és a cím eltűnőben lévő vagy éppen körvonalakat nyerő betűk formájában van feltüntetve. A könyv kiadástörténetének kálváriájáról és arról, hogy ez a „párttagkönyv-vörösre” színezett borító milyen képzettársításokat is indíthatott el a korabeli olvasók fejében, a mostani, bővített kiadás *Ajánlásában* olvashatni érdekes gondolatokat: „A megjelent könyv egyértelmű színén barátaim écelődtek – azt azonban akkor már nem lehetett mondani, hogy antikommunista külleme lett volna a könyvecskének. Noha, a vörös alapszín alól egyre jobban kibukkanó betűk más konnotációt is idézhettek fel...” (6.)

olyan tudományágról van szó, amelyet nagyon széttartó érdeklődés jellemez, amely a legkülönbébb kutatási területeket (diszciplináris kereteket) érinti, köti össze vagy metszi át. A vakmerő vállalkozónak tehát egy kicsit magának is polihisztnak kell lennie, abban az értelemben legalábbis, hogy függetlenül attól, a szemiotika mely ágát is műveli, a távol(abb) eső tudományterületeken folyó vizsgálatokat is követnie kell. Ha eleget tud is tenni ennek az elvárásnak, még mindig kísért annak a veszélye, hogy a saját, általa legjobban ismert területből kiindulva, az ott szerzett tapasztalatokra támaszkodva beszél majd *általánosan* a jeltudományról.

Voigt Vilmosnak mesterien sikerült ötvöznie a szűkebb rálátást és a tágabb kitekintést. Magabiztosan közlekedik a jelezés kérdésével érintőlegesen vagy mélyebben foglalkozó tudományterületek (logika, nyelvészet, irodalomelmélet, antropológia, etnológia, szociológia, esztétika) elméletei és nyelvei között, és ha valaki netán nem ismerné eddigi munkásságát, a könyv alapján rá nem jönne, hogy azt folklorista írta. A *Bevezetés* egyik erényét épp ebben a kiegyensúlyozottságban látom: nem – a szerzőhöz egyébként bevallottan legközelebb álló – etnoszemiotikai vagy szocioszemiotikai szempontú összefoglalást kapunk a jeltudományról, hanem, a címnek megfelelően, egy olyan kalauzt, amely igyekszik minél több szempontból megvilágítani a jelek végtelenül változatosnak tetsző világát.

Hogy ez a kaleidoszkopikus, ugyanakkor arányos tárgyalásmód mennyire nem magától értetődő a hasonló rendeletetésű szemiotikai összefoglalók közt, azt egy példán keresztül szeretném érzékeltetni. 2004-ben jelent meg Jiří Černý és Jan Holeš cseh nyelvű tudományos népszerűsítő kiadványa *Sémiotika* (Praha, Portál) címmel. A 340 oldalas könyvnek valamivel több, mint a fele a nyelvi jelekkel és a nyelvvel mint jelrendszerrel foglalkozik, és csak egy-egy, általában 10-25 oldalnyi terjedelmű fejezet jut a szemiózis egyéb területeinek – a tudományos és a technikai jeleknek, a pszichoanalitikus álomfejtésnek, a mitológiának, a vallásnak (okkultizmus, mágia, jóslás), a művészeteknek illetve a rítusoknak és szokásoknak. Mondanom se kell, hogy mindkét szerző nyelvész.

Voigt könyve az első, azonos című, 1977-es kiadás (Budapest, Gondolat) bővített, átdolgozott változata (Loisir Kiadó, 2008), mely számos új információval szolgál az azóta eltelt időszak szemiotikai kutatásairól (lásd a részletes bibliográfiákat). Egy „érett” monográfiáról van szó, olyan szerző tollából, aki a jeltudománnyal – elméleti és gyakorlati szinten – való foglalkozás több évtizedes tapasztalataira támaszkodva vázolja fel saját vízióját. Mert határozott véleménye van a szemiotikáról, egyéni meggyőződésének azonban úgy ad hangot, hogy közben szóhoz engedi jutni az azzal ellentétes vagy nem teljes mértékben egyező nézeteket is.

Ami összeköt és ami elválaszt

Úgy vélem, hogy szerzőnk reálsan, pozitív elfogódottságok és apokaliptikus jóslatok nélkül lát(tat)ja a diszciplína helyzetét. Ahogy írja, könyvében egy „toleráns és nem agresszív jeltudomány” (13.) képét igyekezett felvázolni, olyanét, amely nem tekinthető „felsőbbrendű szupertudomány”-nak (20.); sokkal inkább egy „keresztmetszet-tudomány” (74.), s mint ilyen fontos összekötő vagy közvetítő szereppel bír. Alkalmas arra, hogy a különféle tudományterületeken folyó

kutatások eredményeit a *jel*, a *jelezés* és a *szemiózis* hívószavak révén párbeszédhelyzetbe hozza, azaz megteremtse a fogalmi és módszertani bázisát egy kölcsönös gazdagodást előirányzó interdiszciplináris dialógusnak.

Voigt a szemiotika széles kitekintését, sokirányú érdeklődését és tudományközi jellegét többször is hangsúlyozza könyvében (ezeket afféle védjegyeknek tekinti), nem annyira elbizakodott azonban, hogy ne látna be – a jeltudománynak „megvannak a maga határai, alkalmazásának jól körvonalazott keretei: előnyei és hátrányai egyaránt.” (20.) Mint ahogy azt is: a szemiotika által vizsgált jelenségeket más tudományágak is vizsgálják (esetenként emettől behatóbban, részletekbe menőbben), a különbség azonban az, hogy a szemiotika mindig csak egy kitüntetett szempontból elemzi a nyelvet, a szokásokat, az öltözéket, az étkezést, a színházat stb. – a jelhasználat szempontjából.

Ugyancsak többször említi a diszciplína belső differenciáltságát és nagyfokú szemléletbeli széttartását, ami egyaránt megnyilvánul az alapfogalmak definíciójában, kölcsönviszonyaik értelmezésében és a célkitűzések megfogalmazásában is. Szerinte ez a szemiotika nagykorúságát bizonyítja, mivel ilyen fokú sokféleséget „a többi tudományban ugyanúgy tapasztaljuk.” (24.) Később, mintegy ezt az állítást tovább árnyalando, hozzáteszi, hogy „azért van ma is sok különféle szemiotikai iskola, mivel nincsen *egyetlen* olyan irányzat, amely a jeltudomány minden felvetődött kérdésére választ adna.” (25.) Ezzel egyúttal megerősíti néhány oldallal korábban megfogalmazott véleményét arról, hogy egyetlen „ágazati” (pl. filozófiai, nyelvészeti, biológiai, vizuális) szemiotikát „sem lehet a maga határain túl általánosítani.” (20.) A jeltudománynak ugyanis Voigt szerint csak egy olyan általános definíciója fogadható el, mely minde(ze)n területre egyaránt érvényes. Ez pedig nem lehet más, mint az, hogy a szemiotika „a” jelek vagy „a” jelezés tudománya (24.). Az idézőjelek használata hangsúlyos: nem a logikai kategóriáknak, a nyelvi jeleknek vagy az állati kommunikációknak a tudománya, hanem általánosságban véve (az említett jelcsoportokat is magába foglalva) a jelek tudománya.

78

Azt kell tehát látnunk, hogy nemcsak a szemiotikának, hanem a *jel* szó szemantikai kiterjeszhetőségének is megvannak a maga korlátai. Összeköt, de egyúttal – bizonyos szinten túl már – el is választ. A *jel* az igencsak heterogén jelenségcsoportokat érintő szemiotikai kutatások közös nevezője, amennyiben azonban ebből valamely jeltípust kiemelünk, majd tulajdonságait és működésmódját (szemiózis) kiindulópontként (rosszabb esetben doktrínaként) fogadjuk el más jeltípusok leírására és értelmezésére nézve, előbb vagy utóbb korlátokba ütközünk. A felvillantott analógiák kezdeti mámora eljuttat(hat) bennünket annak belátásához, hogy minden jelnek vannak olyan megkülönböztető vonásai is, ami más jeleknek nincs, és ugyanezzel a részlegesség-tapasztalattal szembesülhetünk a különféle jelrendszerek működésének tüzetesebb vizsgálatakor is. Éppen ezért szorgalmazza Voigt az egyes jelrendszerek *sajátságosságainak* a minél alaposabb kidolgozását (31.), és egyaránt bírálja azokat a lingvocentrikus elméleteket, melyek a jelezés minden módját „nyelv”-nek tekintették-tekintik, és azon bioszemiotikai felfogásokat is, amelyek a szemiózist túlzott leegyszerűsítéssel a belső világ és a külső környezet közti interakcióként írják le.

Az említett „sajátságosságok” leválasztása után meglehetősen általános, éppen ezért törékeny alapnak tűnhet az, amit a „jel” és a „jelezés” alapfogalmak közös jelentése biztosít a szemiotika tudománya számára – különösen, ha beleszámítjuk az egyes iskolák és irányzatok említett nézetkülönbségeit is.

A jelek nemcsak sokfélék, hanem sokféle szempontból is vizsgálhatók. Érdekes, hogy ez a körülmény nem tölti el aggodalommal a könyv szerzőjét, sőt: nem a szemiotika erőtlenségét látja benne megnyilvánulni, hanem éppen hogy a kölcsönös kiegészítésen alapuló sokrétűségét (25.).

Diadal és vészharang

A múlt század hatvanas és a hetvenes éveiben a „szemiotikai” – különösen az irodalomtudományban – a „komolyság”, azaz a szigorú tudományosság szinonimája volt, mely leginkább az elméleti tudatosságban, az egzakt megközelítésmódban és a következetes fogalomhasználatban nyilvánult meg. Az újragondolás és az expanzió időszaka volt ez: egyrészt a korábbi szövegközpontú (formalista és strukturalista) irodalomelmélet eredményeinek jelelméleti keretben való újragondolása zajlott le ekkor, másrészt egyre újabb és újabb területeket hódított meg magának a szemiotika. Nagyon közel került ahhoz, hogy a humán tudományok közös módszertani alapjává váljon. (Ma a kognitív tudomány pályáz hasonló státuszra.) Mint tudjuk, ez nem következett be. A szemiotika diadalmenete már a múlté, számos konkurens elmélet tűnt fel azóta (és enyészett el), mely vagy támadta, vagy csak fenntartásokkal fogadta el, illetve gondolta tovább a jeltudomány bizonyos megállapításait és felvetéseit.

A presztízsvesztést egyesek a diszciplína halálaként értelmezték. Voigt természetesen nem osztja ezt a – valós állapotoktól kétségkívül elrugaszkodott – álláspontot. Szerinte dacára számos „gyászbeszédnek”, a szemiotika nem tekinthető halott vagy tetszhalott diszciplínának (257.). Mint írja, „ha valahonnan ki is piszkáltak fontos építőköveket, azért a többi közül jó néhány bizonyára ma is használható” (uo.). Ezért sincs ínyére a könyv szerzőjének a diszciplína meghaladását vagy túlhaladását sugalló fogalomhasználat („poszt szemiotika”, „poszt szemiotikai”). Kétkelkedik abban, hogy „a szemiotika után lennénk”, mivel még „sok-sok jeltudományi kutatás vár ránk itthon is, a nagyvilágban is.” (271.) Voigt szerint tévedés azt hinni, hogy a posztstrukturalizmus képviselője „egszersmind a szemiotikát is múltba űző csodaszert birtokolna.” (261.) A gyakorlat inkább azt mutatja, hogy a jeltudomány terminusai ma is használatosak, igaz, olykor reflektálatlanul vagy épp új területen, eltérő ideológia szolgálatában.

Az utóbbi gondolathoz kapcsolódva talán megengedhető annyi korrekció, hogy a „poszt szemiotika” terminusa nem féltétlenül egyenértékű a diszciplínát elhantoló, annak tárgy- és fogalomkörén végleg túllépni akaró elméleti irányultsággal. Épp a magyar irodalomtudomány közegében alakult ki a szónak egy olyan használati gyakorlata, mely az utániség helyett a folytonosság, az együttműködés és a kitágítás mozzanatát hangsúlyozza. A szegedi szemiotikai iskolához tartozó Kiss Attila Atilla írásaiban² a *poszt szemiotika* egy olyan elméleti megközelítést takar, mely egyesíti magában a szemiotika klasszikusainak (Saussure, Kristeva, Lotman), a pszichoanalízisnek (Freud, Lacan) és a Foucault inspirálta diskurzuselemzésnek és ideológiakritikának a belátásait,

2 Lásd a szerző legutóbbi összegző kötetét: KISS Attila Atilla: *Protomodern/Poszt-modern*. Szeged, JATEPress, 2007.

elméleti előfeltevéseit, s azokat irodalmi művek, drámai szövegek, színházi előadások és filmek interpretációjában igyekszik hasznosítani. Úgy, hogy közben a szubjektum és a nyelv kapcsolatát illetve a test különféle reprezentációit állítja a figyelem középpontjába. Hozzáteszem, hogy épp a szegedi csoport az, amelynek más tagjai is a hagyományokra tekintve igyekeznek számot vetni az új(abb) teóriákkal. Csúri Károly³ és Odorics Ferenc⁴ egyaránt visszatér Kanyó Zoltán tudományos munkásságához, s nem csupán az emlékez(tet)és, hanem a kritikus újragondolás célzatával. Az előbbi a befogadáselméleti és fikcionalitás-elméleti kiegészítést szorgalmazza, az utóbbi a de Man-féle retorikával szembesíti a fiatalon elhunyt tudós néhány generatív poétikai elképzelését.

Voigt az újabb irodalomtudományi irányzatokkal kapcsolatos fenntartásait az utolsó, *Utóhang?* címet viselő fejezetben fejt ki. Ez tartalmazza a könyv legkritikusabb és legirónikusabb részeit. A szerző ebben nem a dekonstrukció, a hermeneutika, a feminizmus vagy a francia posztstrukturalista elméletek globális bírálataát adja, hanem egy-egy teorema érvényességét vagy egy kulcsfogalom használati módjait teszi mérlegre. Rámutat például Derrida Lévi-Strauss-bírálatának sebezhető pontjaira, a női – férfi bináris oppozíciók feminista kritikájának egyoldalúságára vagy a szemiotikai analízis és hermeneutikai értelmezés közti érintkezési pontokra. De nem kíméli a jeltudomány újabb képviselőit sem (H. Posner), ha fogalomhasználatukban következetlenséget, értékeléseikben elnagyoltságot tapasztal.

Intézmények és portrék

80

Voigt Vilmos könyve nemcsak tudománytörténetet ad, hanem intézménytörténetet is. Bemutatja a legjelentősebb külföldi és hazai szemiotikai műhelyeket (tanszékeket, kutatócsoportokat, munkabizottságokat) szemléletformáló egyéniségekkel és kiadványsorozataikkal együtt. Az intézményes háttér ismertetése azért is tűnik megkerülhetetlennek, mert olyan diszciplínáról van szó, amelynek művelése és oktatása az esetek többségében nem önálló tanszéki keretek között folyik, ezért a konkrét eredmények jelenléte sem mindig szembeűnő, számbavételük interdiszciplináris szempontú feltárómunkát igényel. A szemiotika, egyfajta kakukk-stratégiát követve, leggyakrabban nyelvészeti, irodalomelméleti, néprajzi, esztétikai vagy kultúraelméleti tanszékek és intézetek oktatási programjába „fészkelte be magát”, s vívott ki magának többé vagy kevésbé tartós pozíciót. (A madár-hasonlat természetesen implikálja azt is, hogy az oltalmat kereső idegen idővel „kitúrja” vendéglátóit otthonukból, s azt a maga ízlésének megfelelően alakítja át. Tegyük rögtön hozzá, hogy a jeltudomány esetében ez nem törvényszerűen következik be.)

A tudomány- és intézménytörténeti megközelítés magával hozza azt is, hogy nemcsak a szemléletformáló elméletek kialakulásáról és elterjedéséről, hanem azok kiötlőiről és fáradhatatlan népszerűsítőiről is képet kapunk.

3 CSÚRI Károly: *Jelelmélet és irodalomelmélet*. In: Ármeán Otília – Fried István – Odorics Ferenc szerk.: *Irodalomelmélet az ezredvégen*. Budapest – Szeged, Gondolat Kiadó Kör – Pompeji 2002, 7–30.

4 ODORICS Ferenc: *A dialógus tropológija*. In: Ármeán Otília – Fried István – Odorics Ferenc szerk.: *Irodalomelmélet az ezredvégen*. Budapest – Szeged, Gondolat Kiadó Kör – Pompeji 2002, 31–43.

Ezekben a tudósportrékban szervesül egymással az életrajz, a pályakép, az elméleti kivonat és az anekdota. A legbővebb mind közül a Bahtyinról szóló (104-114.), mégpedig az élet- és korrajzi mozzanatok illetve a művek szerzőségével kapcsolatos problémák ecsetelése miatt. Ugyancsak részletező a Pierce-fejezet is (85-94.), de a biográfia helyett itt az elmélet ismertetése és továbbgondolása kap nagyobb teret. Voigt harmadik kedvenc szerzője pedig Jurij Lotman, akiről művein keresztül, de a személyes ismeretség jegyében rajzol emlékezetes portrét. Épp a két említett orosz irodalomtudós hazai visszhangjával kapcsolatosan tennék néhány árnyaló-pontosító megjegyzést.

Bahtyin magyar recepcióját „vegyes”-nek minősíti a szerző: „Felületes utalgatások, és egy-egy gondolat alkalmi továbbfejlesztése egyaránt megtalálható.” (112.) Szilárd Léna karnevál-könyvét megdicséri, de egyúttal felrója annak sok bosszantó apró hibáját. Úgy gondolom, hogy Voigt túl szigorúan ítelt, s nem vett tekintetbe néhány olyan tanulmányt és monográfiát, mely éppenhogya Bahtyin nézeteinek párbeszédképességéről és érdemi továbbgondolásáról tanúskodik. A teljességre törekvés szándéka nélkül csak néhány kiragadott példa ennek bizonyítására.

Bezeczky Gábor a nyelvi homogeneitás és heterogeneitás kérdéskörét, a metafora és elbeszélés kapcsolatát, valamint a nyelvi együttműködés, hatás és kölcsönhatás eseteit vizsgálva fordul Bahtyin regényelméleti és nyelv(észeti) tárgyú írásaihoz. Ő a *Metafora, narráció, szociolingvisztika* (Bp, Akadémiai Kiadó 2002) című monográfiája utolsó harmadának legtöbbet idézett és kommentált szerzője. Menyhért Anna Bahtyin (*A szó az életben és a költészetben*) és Paul de Man (*Szemiológia és retorika*) egymás felőli olvasására tesz sikeres kísérletet. A dialógus, a megértés és az ideológia kölcsönviszonyait állítja metateoretikus elemzése homlokerébe, miközben áttekintést ad az orosz tudós angol nyelvű recepciójáról és a szövegei szerzőségével kapcsolatos dilemmákról is⁵. Thomka Beáta *A beszéd műfajaihoz* és a *Beszédelméleti jegyzetekhez* tér vissza abban a hosszú esszéfüzérében, mely a kortárs irodalom szövegeiben vizsgálja a műnem- és műfajközi áthajlásokat, a stilisztikai ütközéseket és a mikroalakzatok kompozíciószervező szerepét⁶. És akkor nem szóltam még a magyar ruszista irodalomtudósok írásairól, mindenekelőtt az iskolateremtő Kovács Árpád diszkurzív poétikát megalapozó elméleti és történeti áttekintéseiről illetve szövegelemzéseiről, melyekben rendre felbukkan – nemcsak felületes utalgatások szintjén – Bahtyin valamely gondolata⁷. Vagy említhetném az orosz irodalmár egyik magyar fordítójának, (S.) Horváth Gézának tanulmányait is⁸.

5 MENYHÉRT Anna: *Dialógus, ideológia, perszónifikáció. Bahtyin/Volosinov és Paul de Man*. In: uő: Egy olvasó alibije. Budapest, Kijárat Kiadó, 2002, 179–279.

6 THOMKA Beáta: *Glosszárium*. In: uő: Glosszárium. Debrecen, Csokonai Kiadó, 2003, 69–141.

7 KOVÁCS Árpád: *Diszkurzív poétika*. Veszprém, Veszprémi Egyetem 2004. Érdemes utalni továbbá egy viszonylag friss írására, mely szintén a Bahtyin iránti érdeklődés folytonosságának bizonyítéka: *A diszkurzus cselekvéseméleti gyökerei Mihail Bahtyin gondolkodásában*. Irodalomtörténet 2010/3, 303–332.

8 HORVÁTH Géza: *A szó és a szerző*. Helikon 1999/1-2, 218–228., *A kétszólamú szó szemantikájához*. In: Szitár Katalin szerk.: *A szó élete. Tanulmányok a hatvanéves Kovács Árpád tiszteletére*. Budapest, Argumentum, 2004, 423–432.

Voigt említést tesz az „érett” Lotmannak a történelem szemiotikai megközelítéséről szóló tanulmányáról, és annak magyar fordítását sürgeti (134.). A hivatkozott mű a szerző 2002-es válogatáskötetében már megjelent magyarul, mégpedig a szövegelméleti tárgyú írásaival és *A szemioszféra* új fordításával együtt⁹.

A társadalom és a jelek világa

Ahogy már utaltam rá, Voigt Vilmos úgy tárja szélesre a tudományok ajtaját a jelek természete és működésmódja iránt érdeklődők előtt, hogy közben saját koncepciójának is hangot ad. Már a bevezetőben megemlíti, hogy könyvét első alkalommal is a *társadalmi szemiotikába* való bevezetésnek szánta (6.), s nincs ez másképp most sem, hisz elsősorban a jeleknek a társadalom életében betöltött szerepére kívánt rávilágítani (14.). Azért, mert „a jelfolyamatok társadalmi jelenségek, társadalom nélkül nincs szemiózis” (16.). A két szféra pedig kölcsönösen hat egymásra, „az egyes jelek és jeltípusok összefüggései nem csupán elvont logikai sajátosságoknak felelnek meg, hanem a társadalom nyilvánul meg bennük.” (32.) Voigt tehát alapvetően társadalomtudománynak tekinti a szemiotikát, ugyanakkor megjegyzi, hogy csak a „szemiotikusok kisebb hányada hangoztatja ezt a nézetet” (252.).

A jeltudományi kutatások társadalmi irányultsága jellemezte a magyar szemiotikát általában, derül ki Voigt vonatkozó portré- és intézménytörténeti áttekintéséből. Ahogy meg is fogalmazza, „a jeltudomány nálunk mindig kézen fogva járt a társadalomtipológiával”, s ezért került aztán sor „a mindennapi élet jelviszonyainak társadalmi módszerű vizsgálatára.” (211.) Másik „magyaros” sajátosságként emeli ki az *etnoszemiotikai* kutatásokat, melyek a jeltudomány néprajzon belüli alkalmazásait ölelik fel, de tágabban a kultúra különféle kódjainak és kommunikációs formáinak vizsgálatát is jelenthetik.

Hozzáteszem, hogy e két kutatási irány hangsúlyos és folyamatos jelenléte különbözteti meg a magyar szemiotikát például a szlovák és a cseh törekvésektől, aholis a szemiotika elsősorban az irodalomelméletben és az esztétikában jelentkezett és fejtett ki tartós, máig nyúló hatást, nemegyszer a strukturalizmus, a fenomenológia és a recepcióelmélet eszméivel összefonódva. Ha voltak is kísérletek a szociológiai érdekeltségű szemiotika kialakítására, azok vagy nem jutottak túl az elméleti keretek felvázolásán, vagy megmaradtak az egyéni vagy egyszeri teljesítmény szintjén¹⁰.

9 LOTMAN, Jurij M.: *A kulturális emlékezet. Történelem és szemiotika*. Fordította: Szitár Katalin. In: Szitár Katalin szerk.: *Kultúra és intellektus*. Jurij Lotman válogatott tanulmányai a szöveg, a kultúra és a történelem szemiotikája köréből. Budapest, Argumentum Kiadó, 2002, 119–181.

10 Az előbbire Zdeněk POSPÍŠIL *A művészi kommunikáció szocioszemiotikája* című könyve lehet a példa (*Sociosémiotika umělecké komunikace*. Boskovice – Olomouc – Proštevov, Nakladatelství František Salé – ALBERT 2005), mely az alkotás és a befogadás oldalát egyaránt magába foglaló, főként Bahtyin, Mukařovský, Lotman és Miko szemiotikai elgondolásain alapuló művészetszociológiát posztulál. Az utóbbira pedig a neves cseh irodalomtudós és író, Vladimír MACURA *Boldog kor* című kötete (*Šťastný věk a jiné studie o socialistické kultuře*. Praha, Academia, 2008), mely a szocialista kultúra nyelvi és képi szimbólumait, emblémáit és mítoszait elemzi „szemiotikai esszék” műfaji keretében.

Másrésről viszont a magyarok szocioszemiotikai érdeklődése az olasz jel-tudományi kutatásokkal rokonítható. Itáliában, ahol sokféle szemiotikai iskola és műhely működik, ma is szép számban jelennek meg olyan tanulmánykötetek és szerzői monográfiák, melyek a társadalmi élet szféráinak jelvilágát illetve a tömegkommunikáció eszközeit és azok tudatformáló hatásait vizsgálják – legyen szó divatról¹¹, étkezésről¹², a hétköznapok használati tárgyairól¹³, választási kampányokról¹⁴, reklámokról¹⁵, a tömegmédia új műfajairól¹⁶, a popzenéről¹⁷, a moziról¹⁸ vagy a mindennapi érintkezés narratív formáiról¹⁹ (a témák felsorolása és a bibliográfia is csak jelzésértékű).

Voigt Vilmos bizakodó a jeltudomány jövőjét illetően. Az utóbbi néhány évtized fejleményeit összegezve megjegyzi, hogy minden „bizonytalan pislákolás” ellenére a „szemiotika továbbra is megvan, sőt világszerte terjed. Sohasem volt annyi jeltudós a Földön, mint manapság.” (269.) Később hozzáteszi, hogy e diszciplína „sehol sem vált uralkodó ideológiává, ám megmaradt érdekes, tudományközi módszernek.” (uo.) Talán épp ez lehet túlélésének és folyamatos megújulásának egyik záloga.

---

11 CALEFATO, Patrizia: *Segni di moda*. Palomar, 2003.

12 BRUGO, Isabella – FERRARO, Guido – SCHIAVON Caterina – TARTARI, Manuela: *Al sangue o ben cotto. Miti e riti intorno al cibo*. Meltemi, 2001.

13 MANGANO, Dario: *Archeologia del contemporaneo. Sociosemiotica degli oggetti quotidiani*. Nuova cultura 2011.

14 PEZZINI, Isabella: *Lo spot elettorale*. Meltemi, 2001.

15 CODELUPPI, Vanni: *La pubblicità. Guida alla lettura dei messaggi*. Franco Angeli, 2002.

16 A cura di PEZZINI, Isabella: *Trailer, spot, clip, siti, banner. Le forme brevi della comunicazione audiovisiva*. Meltemi, 2006.

17 SPAZIANTE, Lucio: *Sociosemiotica del pop. Identità, testi e pratiche musicali*. Carocci, 2007.

18 RUGGERI, Eugenio: *Film, sapere, società. Per un' analisi socio-semiotica del testo cinematografico*. Vita e pensiero, 1999.

19 A cura di MARRONE, Gianfranco – DUSI, Nicola – LO FEUDO, Giorgio: *Narrazione ed esperienza. Intorno a una semiotica della vita quotidiana*. Meltemi, 2007.